

حقوق بیمه و بررسی بیمه از نظر اسلام (۲)

سید احمد سیادت

در قسمت گذشته خواندیم که بیمه عنوان جدیدی است که در سالهای اخیر وارد مباحث حقوقی و اجتماعی شده و از آن بحث می‌شود. اما در گذشته، ردپایی از آن هر چند با نامهای دیگر در فقه دیده می‌شود. همانند «خمان جریره» و یا پیمان‌هایی همانند «حلف الفضول» که در جاهلیت وجود داشته است. و اینک دنباله مطلب:

ماهیت عقد بیمه

باید ببینیم عقد بیمه چه نوع عقدی است؟ قبل از این که وارد بحث شویم باید توجه داشته باشیم که در عقد بودن بیمه هیچ شک و شبهه‌ای نیست. زیرا تمام ارکان یک عقد در بیمه وجود دارد. و همه فقها و حقوقدانهایی که از آن بحث کرده‌اند بر عقد بودن آن تصریح نموده‌اند. عقودی که در فقه اسلامی سابقه‌ای مشخص نداشته باشند را عقود، مستحدثه می‌گویند. لذا بیمه از عقود مستحدثه است. برای نخستین بار ابن عابدین فقیه دمشقی حنفی (۱۱۹۸-۱۲۵۲ ه. ق) از یک نوع بیمه دریایی که در زمان وی رواج داشته بحث به میان آورده و در اطراف آن تحقیقاتی کرده است. (۱)

لذا با توجه به کلیاتی که در معاملات و عقود بیان شده همانند «اصل وفای به عهد» (۲) و اصل «المؤمنون عند شروطهم» (۳) صحت عقد بیمه تبیین می‌شود. حال که ثابت شد بیمه از عقود و

معاملات است می‌پردازیم به جواب سؤالی که در ابتدای مطلب مطرح کردیم که «بیمه چه نوع عقدی است؟» در عقود اسلامی، عقد به دو قسم تقسیم شده است عقود لازم و عقود جایز. عقد لازم یعنی عقدی که غیر قابل برگشت و غیر قابل فسخ است مانند بیع و اجاره و عقد جایز یعنی عقدی که قابل برگشت و قابل فسخ است مانند عقد وکالت.

در مورد بیمه باید گفت که بیمه یک عقد لازم است. زیرا در اسلام اصل در عقود بر لزوم است مگر اینکه دلیلی بر جواز آن داشته باشیم. لذا اگر عقد بیمه بطور صحیح و جامع تمام شرایط عقد، منعقد شود، یک عقد لازم است؛ یعنی شخص بیمه‌گر یا بیمه‌گزار پس از وضع قرارداد حق ندارد معامله را بر هم بزند مگر اینکه طرفین راضی به فسخ شوند که یک ماهیت حقوقی دیگری در فقه برای این نوع فسخ‌ها به نام «اقاله تقابل» وجود دارد که بر اساس آن در صورت توافق طرفین مبنی بر بهم زدن معامله می‌توانند معامله را فسخ کنند. (۴)

شرایط اساسی صحت عقد بیمه:

همانطور که اشاره شد، بیمه عقدی است لازم، لذا برای صحت انعقاد این عقد، باید تمام شروطی که برای عقود در فقه و حقوق بیان شده، داشته باشد تا عقد بیمه بصورت صحیح منعقد شود.

این شروط عبارتند از: (۵)

۱- اهلیت طرفین عقد: یعنی بیمه‌گر و بیمه‌گزار باید بالغ و عاقل و غیر محجور باشند مواد ۲۱۰ تا ۲۱۳ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران به اهلیت طرفین در عقود اختصاص یافته و معامله‌ای که با افراد فاقد اهلیت منعقد شده باشد را باطل اعلام می‌کند.

۲- اختیار و رضا: یعنی باید به اجبار و اکراه منعقد نشده باشند.

۳- قصد و اراده: یعنی قرارداد بیمه از روی سهو یا شوخی منعقد نشود.

مواد ۱۹۱ تا ۲۰۹ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران به بحث و رضای طرفین در صحت انعقاد عقود پرداخته است.

۴- موضوع عقد بیمه و مبلغ بیمه باید معین و مشخص باشد: لذا اگر هر دو یا یکی از آنها مجهول باشد عقد بیمه باطل است.

۵- جهت عقد بیمه باید نامشروع نباشد: بنابراین اگر در عقد بیمه تصریح شود که مثلاً بیمه برای حمل مشروب الکلی یا حمل سلاح برای دشمنان اسلام می‌باشد این عقد باطل است.

ماده (۱۷) قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران مقرر می‌دارد که اگر معامله جهت آن تصریح شود باید مشروع باشد وگرنه معامله باطل است.

لازم به ذکر است که موارد پنجگانه فوق شرایط اساسی صحت هر عقدی از جمله عقد بیمه است. اما در هر عقدی به طور اختصاصی شرایط دیگری - بسته به

عقودی را که در فقه اسلامی سابقه‌ای مشخص نداشته باشند ، عقود مستحده می‌گویند

با توجه به کلیاتی که در معاملات و عقود بیان شده است همانند «اصل وفای به عهد» و اصل «المؤمنون عند شروطهم» صحت عقد بیمه تبیین می‌شود

بیمه از دیدگاه اسلام نوعی خدمت مفید در جامعه ارائه می‌دهد که انجام آن هنگام ضرورت ، بسیاری از احتیاجات انسان‌های حادثه دیده را تأمین و برطرف می‌نماید

۶ - **عقدی است که زمان در آن عنصر اصلی است:** یعنی در طی زمان التزام طرفین انجام می‌شود .
۷ - **عقدی است احتمالی .** یعنی زمان وقوع خطر و یا هر واقعه‌ای دیگر که التزام متعهد مربوط به آن زمان می‌باشد مشخص و معلوم نیست .
۸ - **عقدی اضطراری است .** یعنی یکی از طرفین همیشه تسلیم شروط تحمیلی طرف دیگر است و هیچ امکانی برای او جهت دخل و تصرف و یا تعدیل شروط موجود نیست .

اصول اساسی بیمه (۷)
علاوه بر خصوصیات که یک عقد بیمه باید داشته باشد تا از نظر شکلی ، عقد بیمه محقق شود ، بنا به طبیعت این اساسی ذیل در تشکیل و انعقاد عقد بیمه ضروری می‌باشد .

۱ - **اصل حسن نیت :**
اگر در انعقاد عقد بیمه طرفین حسن نیت نداشته باشند و متوسل به حيله و تقلب و یا هر سوء نیتی دیگر شوند ، عقد بیمه مخدوش خواهد شد . اصل حسن نیت هم برای بیمه‌گر ضروری است و هم برای بیمه‌گزار . به عنوان مثال اگر اظهارات بیمه‌گزار در انعقاد عقد بیمه خلاف واقع و یا

۶ - **عقدی است که زمان در آن عنصر اصلی است:** یعنی در طی زمان التزام طرفین انجام می‌شود .
۷ - **عقدی است احتمالی .** یعنی زمان وقوع خطر و یا هر واقعه‌ای دیگر که التزام متعهد مربوط به آن زمان می‌باشد مشخص و معلوم نیست .
۸ - **عقدی اضطراری است .** یعنی یکی از طرفین همیشه تسلیم شروط تحمیلی طرف دیگر است و هیچ امکانی برای او جهت دخل و تصرف و یا تعدیل شروط موجود نیست .
یکی از اساتید در این زمینه می‌گوید :
« قرارداد بیمه متن فشرده‌ای است که مواد بسیاری در آن گنجانیده شده که بسیاری از افراد حتی از آن سر در نمی‌آورند و یا از فهم آن عاجزند ولی مجبور به امضای آن هستند . »

۹ - **یک طرف تشکیل دهنده عقد بیمه ، همیشه شخصیت حقوقی است .** زیرا عمل بیمه‌گری معمولاً به وسیله شرکت‌های بیمه که دارای شخصیت حقوقی هستند انجام می‌گیرد .
۱۰ - **سود یک طرف همیشه ملازم با زیان طرف دیگر است .** یعنی اگر واقعه‌ای

مقتضیات آن عقد - وجود دارد که آنها نیز در صحت آن عقد دخالت دارد و به شرح ذیل است .

«طبق ماده ۲ و ۳ قانون بیمه لازم است که :
- طبق سند کتبی باشد
- تاریخ انعقاد قرارداد و اسم بیمه‌گر و بیمه‌گزار و موضوع بیمه و حادثه یا خطری که عقد بیمه به مناسبت آن منعقد شده ذکر شود .
- ابتدا و انتهای مدت بیمه و حق بیمه و میزان تعهدات بیمه‌گر در صورت وقوع حادثه به طور صریح ذکر شود .»

البته با توجه به گسترش صنعت بیمه در کشور متن‌های چاپی وجود دارد که در حکم ایجاب عقد از طرف بیمه‌گر بوده و امضای آن از طرف بیمه‌گزار نشانه قبول آن می‌باشد که در حقیقت با امضای بیمه‌گزار عقد بیمه محقق می‌شود .

خصوصیات عقد بیمه (۶)

با توجه به قوانین و آئین نامه‌های مربوط به بیمه‌های خصوصی می‌توان خصوصیات ذیل را برای بیمه برشمرد .
۱ - **بیمه عقدی است انتفاعی .** یعنی به قصد کسب منفعت و دریافت سود می‌باشد .
۲ **حق مالی ایجاد می‌کند .** یعنی برای یک یا هر دو طرف عقد بیمه تعهدی ایجاد می‌کند که قابل تقویم به پول می‌باشد .
۳ - **عقدی است که رضایت طرفین در آن شرط است .**

۴ - **عقدی است تبادلی .** به این معنی که دو طرف ملزم به پرداخت وجه یا انجام عملی می‌باشند .

۵ - **عقدی است معوض .** که هر یک از طرفین معامله در مقابل چیزی که می‌دهد نفعی را مطالبه می‌کند .

بیش از مقدار واقعی و یا کتمان حقایق باشد و یا اظهارات بیمه‌گر همراه با دروغ یا تقلب و حيله باشد؛ اصل حسن نیت از بین رفته و قرارداد بیمه قابل فسخ بوده و باطل می‌شود. لذا شخصیت طرفین بیمه باید طوری باشد که اعتماد متقابل را جلب کند تا تأمین حاصل شود.

۲- اصل جبران خسارت:

در معاملات، حدود تعهدات طرفین با توافق تعیین می‌گردد. مثلاً می‌توان خانه‌ای را با نصف قیمت واقعی با توافق خریدار و فروشنده معامله کرد. اما در معامله و عقد بیمه چنین نیست بیمه‌گر به بیمه‌گزار تأمین می‌دهد که خسارت او را جبران کند به شرط اینکه هیچ وقت وضعیت مالی بیمه‌گزار بهتر از زمان قبل از حادثه نباشد. بعبارت دیگر بیمه‌گر حق ندارد وجهی بیش از خسارت وارده بپردازد و از مرز تأمین یا فراتر بگذارد. اگر اصل جبران خسارت بر عقد بیمه حاکم نبود، امکان داشت که کسی برای جلب منفعت، حریقی ایجاد کند تا اموال و خانه‌اش در آن بسوزد و یا به اتومبیل خودش خسارت وارد کند. لذا عقد بیمه باید طوری منعقد شود که بیش از خسارت وارده جبران نگردد. زیرا هیچ عقل سلیمی تصادف یا حریقی را بطور مصنوعی ایجاد نمی‌کند تا در بهترین وضعیت پرداخت خسارت از طرف بیمه‌گر در وضعی قرار گیرد که با قبل از تصادف یا حریق فرقی نکند.

به عبارت دیگر کار بیمه‌گر در حقیقت حفظ دارایی بیمه‌گزار در مقابل خطراتی است که ممکن است آن را تقلیل دهد نه بیش از آن. و این اصل جبران خسارت به اشکال مختلف در قوانین بیمه ذکر شده است. به عنوان مثال ماده ۱۹ قانون بیمه ایران مسؤلیت بیمه‌گر را پرداخت تفاوت

قیمت مال بیمه شده بلافاصله قبل از حادثه با قیمت باقیمانده و بلافاصله پس از حادثه می‌داند.

۳- اصل خطر:

اگر اصل خطر و ریسک نباشد کار بیمه مطلوب نخواهد بود. یعنی اگر خطر قطعی و محقق الوقوع باشد هیچ یک از مؤسسات بیمه از عهده امر بیمه برنخواهد آمد. لذا چه بسا بیمه‌گزارانی که سالها اموال و دارایی خود را بیمه نمایند و هیچ خطر یا حادثه‌ای برای آنها بوجود نیاید تا مستحق دریافت خسارت از ناحیه بیمه‌گر باشند و چه بسا با اولین عقد بیمه خسارتی به بیمه‌گزار وارد و بیمه‌گر موظف به پرداخت خسارت گردد. در هر دو صورت این اصل خطر است که بیمه را ممکن می‌سازد.

فوائد بیمه

بیمه فواید زیادی دارد که همه آنها را اسلام تأیید می‌کند و اساساً حکومت اسلامی درصدد تحقق این اهداف می‌باشد. فوائد بیمه به طور اجمال عبارتند از:

۱- نوعی خدمت مفید در جامعه ارائه می‌دهد که انجام آن هنگام ضرورت، بسیاری از احتیاجات انسانهای حادثه دیده را تأمین و برطرف می‌نماید.

۲- بیمه ایجاد ایمنی در جامعه می‌کند زیرا بیمه‌گزار در سایه بیمه بسیاری از نگرانی‌های خود را از بین برده و آرامش خاطر نسبت به خود و دارایی خود پیدا می‌کند.

۳- بیمه از ضررهای بزرگ و سنگین جلوگیری می‌کند. زیرا بیمه‌گزار با پرداخت وجه بیمه که غالباً در قبال حادثه اندک می‌باشند و یا پرداخت وجه بطور اقساط دراز مدت، جلو ضررهای بزرگ را در صورت وقوع - که همان جبران

خسارت باشد - می‌گیرد.

۴- نقش اقتصادی صنعت بیمه در جامعه بسیار اهمیت دارد. علاوه بر کسب درآمد موجب اشتغال بسیاری از افراد جویای کار شده و در سایه ایجاد صنعت بیمه رشته‌های تحصیلی علوم بیمه ایجاد و تعداد زیادی از افراد مشغول به تحصیل در این رشته می‌شوند. علاوه بر آن بیمه از ناحیه اطمینانی که به اشخاص می‌دهد، اقتصاد ملی را تقویت کرده و به عنوان یک عامل در تولید وارد می‌شود و اجازه می‌دهد نیروی مولد کار و سرمایه از خطر نابودی محفوظ و یا دوباره تجدید شود.

مضافاً بر اینکه خود بیمه می‌تواند با پول‌هایی که از بیمه‌گزاران دریافت می‌کند، تا زمانی که برای انجام تعهدات خود، استفاده از آن ضرورت پیدا نکرده، آن را در راههای مطمئن و سودآوری به کار اندازد.

از طرف دیگر بیمه، ثروت ملی را که متعلق به دولت یا اشخاص است حفظ می‌کند و در صورت بروز حادثه بلافاصله با جبران خسارت، از راکد ماندن و یا تعطیلی ثروت ملی جلوگیری می‌کند و این امر بسیار مهمی در شکوفایی اقتصاد یک کشور می‌باشد.

- ۱- بیمه در حقوق اسلام سیدمحمد خامنه‌ای ص ۸۶.
- ۲- اصل «وفای به عهد و عقد» از آیه «یا ایها الذین امنوا اوفوا بالعقود» (۱ مائده) اخذ شده است.
- ۳- یعنی مومنان پای شرایط خودشان ایستاده و هر نوع تعهد و قراردادی که می‌گذارند از آن تخلف نمی‌کنند.
- ۴- بررسی فقهی مسأله بیمه استاد شهید مرتضی مطهری ص ۲۲-۲۱.
- ۵- منبع شماره ۱- ص ۱۰۳ اندکی اضافات.
- ۶- منبع شماره ۱- ص ۶۹ بیمه بانددکی تصرف و تلخیص.
- ۷- قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران - توفیق عرفانی ص ۵۱ به بعد.
- ۸- منبع شماره ۱ ص ۷۴ ۷۳. با اندکی تلخیص و جزوه درسی حقوق بیمه دکتر مسیح ایزدپناه انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

